

Todavía quedan muchos aspectos del personalismo comunitario por explorar. Aunque desde hace un tiempo se han traducido y publicado en España muchas obras de pensadores relacionados con la revista *Esprit*, que dirigió en su momento E. Mounier, el hecho es que todavía son muchos los filones que restan por investigar y conocer. Más allá de la visión escolar de lo que fue el personalismo que generalmente se presenta en los manuales, cabe considerar esta cosmovisión como una corriente filosófica todavía viva que puede aportar muchos elementos a la construcción del pensamiento actual y futuro. Por ello, esta nueva obra de L. A. Aranguren debe ser, de entrada, bien recibida, pues permite al lector español adentrarse en un mundo sugestivo e interesante, repleto de referencias existenciales y vitales.

Aunque el autor es doctor en Filosofía y experto en filosofía personalista, su producción bibliográfica hasta el presente se relaciona más directamente con el mundo de la intervención social y de la acción voluntaria que con la temática estrictamente filosófica. En las obras que ha publicado, manifiesta su experiencia como interventor en este ámbito y, gracias a su capacidad de abstracción y de reflexión, construye un discurso con una enorme dosis de realismo pero, simultáneamente, desde una gran capacidad de análisis teórico. Su anterior texto, *Cartografía del voluntariado* (PPC, Madrid), también dado a imprenta durante el año 2000, puede considerarse una de las obras más completas y exhaustivas en torno a la teoría y la praxis del voluntariado publicadas en nuestro país durante el último lustro.

La obra que presentamos, *El reto de ser persona*, puede calificarse, *stricto*

sensu, de obra filosófica, pues se trata de un estudio exhaustivo y meticuloso de la filosofía de Jean Lacroix a partir de sus textos originales. Desde esta perspectiva, cabe calificar este nuevo texto de L. A. Aranguren como una excelente contribución al estudio del personalismo filosófico en el contexto francófono. Aunque la obra, cuyo origen es su tesis doctoral defendida en la Universidad Complutense de Madrid, se refiere directamente al estudio de la filosofía de Jean Lacroix, el hecho es que el autor, experto conocedor de este episodio del pensamiento contemporáneo, ofrece una visión panorámica y nada simplificadora de la riqueza del personalismo comunitario que se dio en París durante la Primera y la Segunda Guerra Mundial.

A lo largo de su obra –que, dicho sea de paso, está magistralmente prologada por Carlos Díaz–, L. A. Aranguren explora el universo filosófico de Lacroix y se refiere a sus grandes núcleos temáticos: la persona, el diálogo y el amor. Igualmente analiza las fuentes filosóficas y teológicas de este pensador cristiano y pone de relieve sus contactos intelectuales con pensadores como S. Kierkegaard, M. Scheler, K. Jaspers y E. Mounier, entre otros. El autor de esta obra construye un discurso bien trazado, donde Lacroix se convierte en el auténtico protagonista y donde su voz se escucha en primera persona. La fidelidad a los textos citados, directamente traducidos del francés, es encomiable y constituye un buen ejemplo de hermenéutica textual y de seriedad en la investigación filosófica.

Seguramente puede considerarse esta nueva obra de L. A. Aranguren como una de las contribuciones más serias que se ha realizado en nuestro país al estudio de la figura de J. Lacroix, un filósofo injusta-

mente marginado y olvidado en distintas historiografías del pensamiento contemporáneo. En definitiva, el libro de Aranguren es de lectura recomendable; su presentación es pulcra y su modo de exponer resulta claro y ameno, lo que facilita también el acceso a él del lector no especializado en temas de filosofía. Un sólido trabajo.

Francesc Torralba

Ulrich Beck podria ser considerat un dels grans intèrprets de la situació social i cultural del món a finals de segle XX i inicis del XXI. Des de l'abril de 1992, dirigeix l'Institut de Sociologia a la Universitat de Munich i és catedràtic de la London School of Economics. Els seus treballs són punt de referència obligat per a tots aquells interessats en l'anàlisi de les conseqüències d'un món "despolaritzat".

El seu llibre *La democracia y sus enemigos* consisteix en un recull d'articles on l'autor reflexiona sobre el significat de la "caiguda del Mur" en el món social, econòmic i cultural de finals de segle XX. L'autor sosté que la principal conseqüència que es desprèn del procés de desaparició de l'ordre Est-Oest és la liquidació de les coordenades o pols oposats: capitalisme-comunisme, dreta-esquerra, treball-capital i naturalesa-societat, que havien servit de metanarratives legitimitzants.

L'objectiu de Beck, però, no es limita a posar de manifest aquest seguit de ruptures, sinó comprendre què han significat, com s'han interpretat i com rellegim, a través del discurs social, aquest món despolaritzat.

En la present ressenya es compartiran algunes reflexions extretes de *La democracia y sus enemigos* que suposen, al meu parer, un repte intel·lectual interessant per a qualsevol lector apassionat en les ciències socials. Lluny d'oferir una fidel recensió de cada un dels articles, es procura provocar el lector perquè es deixi interpel·lar lliurement per Ulrich Beck en un flux d'idees i reflexions sense fi.

Beck entén que el propi procés emancipador de la societat industrial ha generat els problemes que la pròpia societat ha de solucionar. A través d'aquesta lectura general del panorama social actual, es planteja el futur de les societats modernes des de dues lectures: la modernització simple i la modernització reflexiva. L'autor

comprèn com a modernització simple la racionalització de la tradició (un avançament constant de la modernització clàssica), mentre que anomena modernització reflexiva la racionalització de la *racionalització*.

Però, té sentit parlar de modernització simple en el moment en què els pols que havien servit com a principis de funcionament en l'antic món han quedat desintegrats?

Beck ens fa entendre que la societat industrial, com a model de vida, desapareix per la pròpia dinàmica de la modernització. Ella mateixa com a sistema és el motor principal d'una resignificació constant de les variables i conceptes clau del discurs social. Conceptes com amor, sexe, classe, família, professió, ecologia etc., que abans se sospitaven constants (ingènuaument, potser?) i subjectes en el discurs de la tradició, ara són resignificats i, fins i tot, reinventats pels actors socials.

I així, quin sentit té, doncs, una sociologia lligada als principis immobilistes i solidificats en la tradició ingènuaument emancipadora de la modernització simple? Què pot aportar, des de la responsabilitat, una sociologia (o qualsevol altra disciplina!) que no s'adapta als nous significats de la societat industrial?

En definitiva, Beck proposa un canvi en l'enfocament general de les ciències socials. El canvi de la modernització simple a la modernització reflexiva representa passar d'una societat entesa des de la tradició a una societat industrial entesa com a moviment social constant dels individus que la conformen.

Potser, és el repte de tots?

Com ens explica Beck, la societat industrial pressuposava l'existència d'uns recursos naturals i culturals constants que donaven sentit al procés d'industrialització. Aquests pressupòsits han començat a esgotar-se i la pèrdua de sentit i d'identi-

ficació amb la tradició ha suposat l'activació màxima de l'individualisme.

Què és l'individualisme? És compatible amb la solidaritat?

Beck s'esforça a aclarir el terme individualisme, procura allunyar-lo de les significacions que s'aproximen a entendre'l com a aïllament vers l'*alter* i com a emancipació i/o autonomia de l'individu. L'individualisme significa, com afirma el propi autor, la *dissolució i desmembrament de les formes de vida de la societat industrial*, cosa que implica que cada individu ha d'elaborar la seva biografia; així, la biografia normal es converteix en "biografia artesana" amb noves formes de relació amb la societat.

El procés de la individualització suposa, doncs, l'augment de les desigualtats socials. Així, en la societat individualitzada sorgeixen línies de conflicte respecte dels elements identificables socialment, especialment els que fan referència a la raça, el color de la pell, el sexe, la pertinença ètnica, i apareix "l'estrany" com un element remissiu de la modernitat simple.

És possible que aquesta individualització en marxa reuneixi els individus més enllà de l'estat i classe per conscienciar-los dels seus interessos tant personals, com socials, com polítics? On ens portarà aquest procés endegat d'individualisme? potser a una dissimulada modernització de la barbàrie?

En aquest sentit, ens pot aportar alguna cosa la lectura d'una societat industrial fonamentada en un procés de racionalització de la racionalització?

El volum de qüestions que genera el discurs sobre aquest tema ens deixa sovint en un punt mort. És important trobar fonts refrescants d'idees que ens ajudin a entendre i ens proporcionin eines per interpretar quins són els nous reptes en un món que entoma un després de la Guerra Freda. Ulrich Beck és, al meu

entendre, un arquitecte del discurs social que convida tots els professionals de les Ciències Socials a redissenar els nostres espais en funció d'un nou marc actiu social que ja no té límits.

Sara Figueras

Desconcerta l'educació? Desconcerta per ella mateixa? És un problema intrínsec? Desconcerta perquè ens la plantejem des de fora? És un problema extrínsec? A qui desconcerta? El títol del llibre d'en Salvador Cardús pot tenir, com a mínim, dues lectures: quedar desconcertat quan "manipules" educació, quedar perplex davant de fets i realitats concretes, però també pot tenir la lectura de quelcom que no aconsegueix la unió final, el concert, el resultat harmònic final que aconsegueix tot concert.

Avui ja s'han venut més de 25.000 exemplars del llibre. És tan desconcertant l'educació que ha atret tants desconcertats que cerquem concert educatiu? Fins i tot segurament tanta venda haurà deixat desconcertat tant l'autor com la pròpia editorial. I curiosament l'autor ni és mestre ni pedagog encara que en Salvador exerceix de professor universitari i va dirigir la revista *Crònica d'Ensenyament*. Ara bé, la seva visió de sociòleg afronta la realitat educativa tant formal com informal bo i deixant entreveure clarament els problemes, les llacunes i els aspectes positius de l'educació en general i dels qui hi prenen part, que són la majoria de ciutadans i ciutadanes.

D'alguns dels temes tractats per Cardús al llarg del llibre voldríem fer referència a: l'escola, la família, els professionals educatius, els adolescents i la realitat social en tant que valors i temps.

Pel que fa a l'escola, hem d'esmentar el seu tancament envers les intromissions (pàg. 23). A l'escola, hi arriben tota mena de persones i tota mena d'informacions, és una mena d'*input* en què s'estableixen tot tipus de relacions. És curiós veure que l'escola obre i tanca alhora. De vegades la veiem com un reducte aïllat, com un espai al marge amb tots els avantatges i inconvenients que això comporta. L'escola també rep l'acusació d'es-

tar poc capacitada per al canvi i l'adaptació (pàg. 28). En lloc de ser pionera i capdavantera, de ser com guia de situacions i *sherpa* que porta tota la càrrega i coneix l'indret que trepitja pam a pam, que va tallant els matolls per deixar pas en el camí, assumeix el seu paper "escombra" fent net, filtrant i polint al final del recorregut. Això, per moltes acusacions certes que rep, li permet tenir temps per a la reflexió i saber si allò que transmet és positiu o no per a l'ésser humà; en tant que filtre és important que l'escola encara mantingui aquesta lentitud: més val una cursa de fons que no pas de velocitat pel que fa a l'educació de l'ésser humà. L'escola és plena de confusions i contradiccions i és que mai no tenim l'oportunitat per aturar-nos i poder "començar de zero". L'escolaritat és llarga, es demanen tantes coses a l'escola... (pàg. 39) i sovint se la contempla com un pàrquing de criatures (pàg. 50): quan un fill o filla es posa malalt: qui el cuida? Amb qui el deixem? Quan la mainada té vacances escolars, que bé que ens van els casals! Se li deleguen massa responsabilitats, a l'escola, ella sola no pot assumir tanta feina ni esperar que tota sigui ben dissenyada, ben realitzada i ben apresada per part dels infants. Cal rendibilitzar-la: que les famílies puguin aprofitar més els patis, els laboratoris, les biblioteques... fer allò que ja fa anys es feia i es fa en algun poble en què l'escola també era el cinema, el lloc esportiu, el museu. Cal fer sentir l'escola més a prop de la gent que viu en una mateixa zona o barri. En l'escola, curiosament, si volem, s'hi poden realitzar actes educatius formals (el currículum establert per la LOGSE), actes educatius no formals (un esplai, una ludoteca) i actes educatius informals (tota la resta d'activitats que no pretenen exclusivament un objectiu pedagògic: un debat, una reunió, teatre, concerts...).

De la família, Cardús fa referència al fet que delega massa de les seves responsabilitats a l'escola, que l'infant té la mare i el pare com a referents més immediats i que un fill surt no tan sols de l'estima de dos éssers humans sinó també de la implicació en el procés de la seva educació. La família no pot defugir les tasques que li pertoquen. No es tracta de posar un ésser humà al món i prou. Tenir fills també comporta pors, angioixes i preguntar-se constantment si ho estàs fent bé; tots aquests dubtes ja poden esdevenir quelcom per establir un diàleg esplèndid entre pares i docents.

Pel que fa als docents, Salvador Cardús reivindica la seva presència social en emissions radiofòniques, en debats i, per què no, per a produir *best-sellers*. La persona que exerceix de mestre té un gran bagatge informatiu i cultural que val la pena poder mostrar públicament així com aprofitar-ne l'experiència i la reflexió en bé de la comunitat; no oblidem que no deixa de ser un guia per a la tasca educativa de les persones i el seu creixement personal. De qui fa de mestre, Cardús també valora molt la seva vocacionalitat. Sempre hem sentit a parlar d'allò que mestre sense vocació és la feina més dura que hom pugui tenir. Fins i tot l'estudiós del tema Esteve Zaragoza creu que abans de començar la carrera caldria fer una prova per a determinar si aquella persona té aptituds i caràcter per enfrontar-se a la dura professió de mestre, al seu desgast personal i professional.

De l'adolescent, Salvador Cardús ens diu que cal fomentar la seva autoestima, que sàpiga quins són els seus límits, les seves possibilitats, que prengui consciència de comunitat, de perspectiva de futur, que pugui vèncer aquestes dificultats d'identitat tan marcades en els temps actuals del postmodernisme per situar-se davant de la vida i albirar quina

és la seva aportació a la comunitat i quin paper juga davant de si mateix.

Dels valors, Cardús es fa la següent pregunta: crisi de valors o alguns valors en crisi? (pàg. 247). El problema d'educar en els valors o d'educar els valors és que qui educa ha de ser molt coherent entre allò que diu i allò que fa, fet que no és gens fàcil, de vegades. Fins i tot arriba a aquesta tesi (pàg. 269): prefereixo un conservador coherent que un progressista mentider. Si sabem que els valors s'aprenen per mimesi, per contagi més que no pas per grans discursos, la coherència és el punt clau. Entre els inuit (nom autèntic dels qui nosaltres anomenem esquimals) hi ha un proverbi que diu: "Som tan primitius que no sabem dir mentides". La relació entre mentida i vida humana és constant. Educar nens i nenes és ensenyar-los també a distingir entre veritat i mentida (gens fàcil) i construir-ne el seu propi concepte. Com ensenyar-los a dir la veritat entre mars de mentida? Com ensenyar-los a ser íntegres i mantenir aquesta integritat (coherència) enmig d'onades asèptiques de valors positius?

Un altre aspecte vital tant pel que fa a l'educació com pel que fa al propi ésser humà és el temps. Quants han escrit sobre el temps, quants hi han reflexionat. El temps, segons Salvador Cardús, va lligat a l'ordre i aquest al sentit. Cada cosa té el seu temps i hi ha un temps per a cada cosa, sens diu a l'Eclesiastès i Pete Seeger, el cantant folk nord-americà, ho deixà en forma de cançó. "El temps és or" diu el proverbi. Eduquem en el temps, l'espai és temps. Horaris, calendaris, entrades, sortides, dies feiners, dies festius... els filòsofs de la Grècia clàssica ja van fer-ne esment i fins i tot diferenciaven el *Kronos* (el temps biològic) del *Kairós* (l'apreciació que tenim del temps). Veure que els anys et deixen cada cop menys flexible pel que fa a les articulacions del teu cos físic i ado-

nar-te que un any és un instant i que cinc minuts poden ser una eternitat. El temps, aquest invent humà del qual som tan esclaus i que tant des de la biologia com des de la filosofia s'ha analitzat per a comprendre millor.

Ens adonem que dedicar-se al món de l'educació, que és un món de reflexió constant, col·loca la nostra vida en una oscil·lació constant entre idees clares i sentiments confusos i entre idees confuses i sentiments clars, tal com ens ho afirma l'autor d'aquest llibre que hem ressenyat a la pàgina 249.

Salvador Cardús escriu un llibre per a la reflexió. Ens va bé la visió d'un sociòleg. Tota visió d'una ciència des d'altres ciències enriqueix com ens enriqueixen les opinions i maneres de pensar diferents. En tant que l'ésser humà ha de ser educat (animal educandum) farem poc si hem pensat molt, car la nostra pròpia imperfecció ens fa saber, desgraciadament, que educar és quimèric però que en això rau la nostra virtut de mestres: intentar-ho sempre.

Toni Giménez

És un goig poder presentar l'edició bilingüe llatí-alemany de l'*Ars Brevis*, una de les obres més difoses de Ramon Llull. Es tracta d'una edició pulcra ben presentada (tapa dura) i precedida d'un estudi introductor i d'una bibliografia complementària. La introducció, obra d'Alexander Fidora, està estructurada en quatre parts: origen i finalitat de la filosofia de Llull; matèria i forma de l'*Ars Brevis*; influència històrica de l'autor i de l'obra en qüestió; i, finalment, unes consideracions sobre el text i sobre la traducció. L'*Ars Brevis* de Ramon Llull, el filòsof més universal dels països catalans, és una síntesi de la seva *Ars Magna*, que té una finalitat eminentment pedagògica i aclaridora. Tot i així es tracta d'un text difícil on el Doctor Illuminat expressa, d'una manera comprimida, la seva metodologia i la seva ontologia. És, al capdavant, una obra clau per entrar en la lògica del seu pensament, encara que no mostra el caràcter místic o novel·lesc de Ramon Llull.

Aquesta excel·lent traducció opta per la simplicitat i per la fidelitat a l'original. És un motiu de satisfacció constatar que l'obra d'un pensador de casa nostra segueix acaparant l'atenció d'investigadors i d'editors d'altres terres.

Francesc Torralba

Ens plau presentar aquesta darrera aportació del professor Antonio Marzal, catedràtic de Dret del Treball de la Universitat Ramon Llull. El text que ens ocupa inclou diferents ponències sobre la situació real i no ideal dels drets humans en el conjunt del planeta. Es tracta d'un llibre lúcid i realista on s'analitzen les dificultats estructurals per a una implementació de la cultura dels drets humans en el conjunt dels pobles de la terra. En el llibre s'estudia la situació dels grups més vulnerables i la seva indefensió davant la violació dels drets humans de què són constantment objecte.

En el marc de la celebració dels cinquanta anys de la *Declaració* (1948) es va festejar amb molts actes acadèmics per commemorar un esdeveniment com aquell. El llibre que ha editat el professor Marzal és una bona manera de no perdre la memòria i adonar-se de la realitat i la situació dels drets humans en el món. No és un llibre de crítica a la *Declaració*, sinó més aviat al contrari. Es pretén revaloritzar la *Declaració* i mostrar el seu sentit, però per fer això es mostra com de lluny encara és la utopia de la seva realització. Diu l'autor en el primer paràgraf del llibre: "¿Cuál es la situación de los Derechos Humanos en el mundo? A juzgar por la inmensa literatura jurídica de hoy, habría que decir que boyante. A juzgar por la lectura cotidiana de los periódicos y de otros 'mass-media', habría que concluir que dramática" (p.9).

El text està organitzat formalment a partir de ponències i de contra-ponències. Els àmbits temàtics a què es refereix el volum són els següents: els drets humans en el món, els drets humans a Àfrica, a Europa i a Amèrica. L'enfocament del llibre és essencialment jurídic, encara que no exclusivament, perquè hi ha aportacions des de l'àmbit de la història i de la filosofia. Pròpiament, al llarg del llibre

s'estudia l'articulació pràctica dels drets humans en cada una de les zones del món indicades. Des del punt de vista formal i temàtic hagués estat interessant un capítol dedicat al vincle entre la cultura dels drets humans i Àsia, així com una anàlisi de la filosofia que inspira els drets humans i que va fer possible la concreció de la *Declaració*.

Especialment interessant és la ponència de Tshimpanga Matala Kabangu intitulada *Els drets humans a Àfrica* on estudia la relació entre els drets humans i les cultures tradicionals indígenes d'Àfrica. A la llum d'aquest estudi es posa de manifest l'íntima relació entre dret i deure i un concepte de dret de titularitat grupal. Igualment es compara la *Carta Africana dels Drets de l'Home* i la *Declaració* de 1948, operació que resulta extraordinàriament interessant i fecunda.

També resulta especialment punyent el darrer text del llibre, obra de Raúl Viedma Ponce, sobre la fonamentació dels drets humans. Després de repassar les diferents línies de fonamentació filosòfica (historicista, iusnaturalista, utilitarista, ètica), l'autor posa de relleu la impossibilitat d'una fonamentació última a partir del famós trilema de Münchhausen que elabora Hans Albert. Davant del trilema que creu insuperable, afirma que "quizás la fundamentación de los derechos humanos no sea de gran ayuda en el objetivo de conseguir un mayor reconocimiento y protección de los mismos" (207). Segurament té raó, però, tot i així, és necessari donar raons i arguments de per què els Drets humans han de ser respectats en el tot el món.

Francesc Torralba

Podem dir que a casa nostra, l'Antropologia de la medicina és una disciplina jove. Entenem que el seu interès fonamental se centra en els aspectes socials i culturals de la malaltia, en els seus processos (salut-malaltia-atenció) i els itineraris terapèutics, en les institucions i els sistemes sociosanitaris, en els models d'atenció... Al Departament d'Antropologia Social i Filosofia de la Universitat Rovira i Virgili ja fa un temps que es treballa en aquest camp; algun dels fruits d'aquest treball és el màster d'Antropologia de la Medicina iniciat el bienni de 1994-1996 i el llibre que ens proposem comentar.

L'obra és un conjunt d'estudis articulats en dues grans seccions d'extensió desigual, amb una bibliografia específica de cada capítol. La primera secció és una reflexió, de professionals de la salut, sobre el paper de la cultura en la seva activitat: un breu recorregut sobre els factors culturals en estudis de població (cap. 2); un altre des de la pediatria (cap. 3); la cultura com a clau explicativa en la història de la malaltia, la intervenció del tipus de societat i d'agents socials i culturals en la construcció de la malaltia (cap. 4); la centralitat i la necessitat de la cultura per a explicitar el seu paper davant determinades problemàtiques, com la migració (cap. 5): aquest capítol ens ha resultat força suggeridor, ja que hi podem trobar una sèrie d'idees per a repensar el clàssic "procés de dol" aplicat a la mort, tot i que no és aquesta la intenció del seu autor. Segueix a aquesta primera part el capítol 6, amb un dibuix del sector del "cuidar" (en el qual cal integrar les xarxes familiars i socials, els grups organitzats d'atenció i protecció sociosanitària...); és en aquests llocs del "cuidar" on realment es negocia la major part de l'assistència davant els problemes de salut de la població; particularment interessant és la referència a la salut com la dimensió vital per excel·lèn-

cia, com la manera d'anar per la vida que sintetitza la resta de les altres dimensions (p.153-154).

La segona secció es divideix en dos blocs:

El primer bloc s'enceta amb les aportacions a l'antropologia de la medicina des de la mirada dels antropòlegs amb una anàlisi dels usos i manipulacions dels conceptes i de les definicions a càrrec d'E.F. Menéndez, un dels autors més influents en l'antropologia de la medicina, principalment de llengua castellana; el seu estudi "Factores culturales. De las definiciones a los usos específicos", convida a l'anàlisi dels factors culturals respecte a problemes específics a fi de poder entrar en la seva descripció i interpretació i, així, conèixer-ne el significat com a etapes prèvies a la intervenció; essent els processos de salut-malaltia-atenció els que atrauen la seva atenció (cap. 7). L'altra aportació del capítol 8 té a veure amb la construcció de la identitat antropològica en un espai on domina el model biomèdic: el perill rau en què l'antropologia de la medicina es dissolgui dins el paradigma biomèdic; el seu autor, J.M. Uribe, reclama la necessitat d'explicitar un marc operatiu de cultura, la conveniència de consensuar conceptes per al diàleg, la pertinència de complementar altres enfocaments teòrics, i la rellevància de l'antropologia social en l'argumentació i aprofundiment d'altres disciplines.

El segon bloc està dedicat a l'estudi de casos. El primer apartat incideix en tres camps específics de la salut: la salut reproductiva ("la maternidad como cultura. Algunas cuestiones sobre la lactancia materna y cuidado infantil", cap. 9); en el cap. 10, el problema del dolor i del sofriment dona peu a una reflexió sobre la incorporació de les emocions i els models culturals de les expressions sobre les mateixes ("Factores socioculturales del

dolor i el sufrimiento"); segueix un altre capítol amb una crítica a les concepcions neokaepelinianes del DSM-IV i a la manca d'autoreflexió i autocrítica de les categories diagnòstiques ("Anatomía de una ilusión. El DSM-IV y la biologización de la cultura", cap. 11). Al segon apartat d'aquest bloc, corresponen dos treballs de camp duts a terme en hospitals: en el primer, es mostra el corporativisme en un servei de medicina interna destinat a malalts de sida i la construcció dels discursos professionals en la interacció amb els pacients junt amb l'anàlisi de les contradiccions (cap. 12), i el segon estudi, de J.M. Comelles, l'entenem com una etnografia d'una experiència personal de pacient i d'acompanyant que al llarg del seu discurs observa i interpreta les expressions de les experiències d'altres d'actors pacients-acompanyants d'un servei hospitalari, en concret unitats de cremats (cap. 13). Aquest capítol tretze, al nostre entendre, hauria de ser objecte de lectura, d'estudi i de comentari en les aules on es formen professionals de la salut, semblantment a altres lectures que es fan; els passos que es segueixen per a desenvolupar el relat: "el infierno", "vivir muerto", "vivir en el infierno", "la incertidumbre", "resistir", "tecnología y magia", "salir", "Euridice", hom pot llegir-lo com una expressió de lucidesa a l'hora de parlar sobre el dolor i el sofriment. La interpretació que es dona del mite d'Orfeu dona molt per a pensar quan intentem respondre a la pregunta ¿la salut, què és?, alhora que dona una clau de lectura per a pensar la situació del malalt i del seu entorn.

L'obra s'enceta amb una breu notícia sobre els autors dels estudis, una presentació a càrrec d'O. Romaní, una introducció dels compiladors i un primer capítol sobre "De qué hablamos cuando hablamos de factores culturales en salud. A

modo de presentación" de T. Seppilli, considerat el fundador de l'Antropologia de la Medicina italiana. Es tanca al cap. 14, amb un valuós recull bibliogràfic "Cuarenta años de antropología de la medicina en España (1960-2000)". En aquest recull, però, hem trobat a faltar, si més no, quatre cites bibliogràfiques, Ll. Duch, "Aproximació a la salut (i a la malaltia)" dins *Simbolisme i salut*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1999, p. 327-401; D. Gracia, "La estructura de la antropología médica" dins *Realitas. Trabajos del Seminario Xavier Zubiri 1(1972-73)293-397*, Sociedad de Estudios y Publicaciones, Madrid 1974; P. Lain Entralgo, *Antropología médica para clínicos*, Salvat, Barcelona 1984; i F. Torralba, *Antropología del cuidar*, Mapfre-Institut Borja de Bioètica, Barcelona 1998.

Tot seguit, unes breus consideracions de tipus general. Penso que els que ens dediquem a la docència en l'àmbit de la salut hem d'agrair que s'hagi dut a terme aquesta publicació; tant de bo compiladors i autors no deixin d'oferir-nos eines de coneixement i d'actualització com aquesta en el camp de l'antropologia de la medicina de la qual, a casa nostra, no solament en són pioners sinó també un referent. Com es diu en la "introducció", l'antropologia de la medicina exigeix un diàleg en el sector de la salut i obliga a un exercici autocrític sobre les identitats professionals i el treball assistencial, docent i investigador. Entenc, doncs, que és un referent en la perspectiva docent.

També he de dir que en la reflexió de l'antropologia de la medicina i, per tant, en els seus àmbits d'interès més particular i tal com se'ns presenten, hi trobem a faltar la consideració d'un sector de "pensament" molt actual: aquell que contempla la qüestió antropològica (és a dir, la qüestió humana) des d'una comprensió de l'ésser humà com a ésser que al mateix

temps és somàtic, psíquic, social i espiritual, és a dir, amb una relació i un diàleg que impliquen la interioritat i l'exterioritat, la *vita activa* i la *vita contemplativa* (Duch, 400); i aquesta reflexió es fa amb plantejaments integradors i amb una severa crítica a la fragmentació i al reduccionisme, si més no, d'un tipus de medicina. D'aquí, l'observació que hem fet al recull bibliogràfic.

Rosa M. Boixareu

Estem davant un llibre força suggerent. És un assaig pacífic, però redactat amb passió. Passió vital generada per l'experiència de l'autor. Passió de sentit per l'horitzó on apunta. Passió –finalment– per la dimensió prospectiva del seu plantejament. L'autor està plenament convençut que el tema tractat és la qüestió més seriosa i més important sobre la qual hom pot escriure. Val a dir, també, que la capacitat seductora del text deriva a més del *què* (contingut), del *perquè* (raons), del *qui* (autor) i del *com* (aspectes formals).

Qui. Neil Postman (1931), fill de pares jueus, fou educat a l'escola pública americana i a l'escola jueva. Així, doncs, va créixer amb companys irlandesos, grecs, italians, alemanys..., tot compartint els "relats" o "narracions" que responen de les preguntes profundes. La confrontació amb el gresol cultural americà no li va resultar traumàtic ni amenaçador. Actualment, és considerat un dels millors analistes de la cultura i l'educació en el context contemporani, és a dir, en el marc de la societat de la informació i de la comunicació. És professor a la Columbia University (Nova York), crític literari, escriptor, pedagog... Autor d'una vintena de llibres i nombrosos articles, alguns d'aquests de l'àmbit de l'educació. Postman no amaga un cert orgull en la constatació d'una diferenciació en la realitat americana. És aquesta diferenciació la que marca les anàlisis i les estratègies del seu projecte.

Perquè. El títol del llibre té un to un xic provocador. La seva provocació resta arrelada en l'ambigüitat dels dos possibles sentits de l'expressió "fi". Efectivament, l'autor dóna joc explícit als dos significats: "finalitat" i "final". Afirmar que qualsevol dels dos es pot aplicar al futur de les escoles, depèn de si resulta o no un diàleg seriós sobre la finalitat. Assumeix i reco-

neix el títol polisèmic per tal de proposar que, sense una finalitat transcendent i honorable, l'escola s'ha d'acabar i com més aviat millor. Postman diu que no hi ha cap camí més segur de posar fi a l'escola que no tenir cap finalitat. Parlar de finalitats de l'escola vol dir parlar de la integració de "narracions" que donin sentit als ensenyaments escolars. És a dir, es tracta d'atorgar carnet de contingut escolar a totes aquelles "narracions" que parlin dels orígens i que prevegin un futur, històries que construeixin ideals, que prescriguin normes de conducta, que proporcionin fonts d'autoritat i, sobretot, que donin sentit de continuïtat i finalitat. Estem davant del tema de la qualitat d'allò a transmetre i no pas de la quantitat. O formulat d'altra manera, davant de la capacitat de referent i significat d'uns continguts per a l'alumne i no pas la discussió sobre el com. Des d'aquesta perspectiva, l'àmbit prioritari on s'ha de visualitzar una transformació és l'escola pública. Els motius són comprensibles. L'escola pública representa el paradigma de la creació d'una cultura unificada, estable i coherent amb persones de diverses tradicions, llengües i religions, especialment, considerant la gran diversitat cultural nord-americana. S'insisteix molt en l'escola pública, ja que aquesta crea un públic, mentre que l'escola privada serveix un públic. En tot cas, l'escola pública ha de sortir a l'encontre de les següents preguntes: Quin tipus de públic crea? Consumidors sense mesura? Masses cruels, irades, que no saben on van? Ciutadans indiferents i desorientats? O un públic imbuït de confiança, de sentit de propòsit, d'un respecte per l'aprenentatge i de tolerància? La resposta a cada pregunta no té absolutament res a veure amb ordinadors, exàmens, informes dels professors, nombre d'alumnes per aula ni amb altres detalls d'organització de les

escoles. La resposta correcta depèn de dues coses, i només dues coses: l'existència de narracions compartides i de la capacitat d'aquestes narracions de donar raó vàlida per anar a l'escola.

Què. Postman és ben conscient que l'educació no és pas el mateix que anar a l'escola. Està convençut que l'escola ha patit –i especialment ara pateix– un “problema”. Darrerament el “problema” de l'escola s'ha centrat massa en la qüestió dels seus mitjans. És hora de recuperar els fins. Això vol dir que hi ha un accent en l'ensenyament que consisteix a tractar com fer la vida que és diferent de com guanyar-se la vida. O bé, encara d'altra manera, una cosa és el problema tecnològic o l'ensenyament escolar com a enginyeria i un altre és el metafísic. L'escola necessita atorgadors de sentit. Sense narració, la vida no té cap sentit. Sense sentit, l'aprenentatge no té cap finalitat. Sense finalitat, les escoles són centres de detenció, no d'atenció.

Quines han estat les narracions o quasi narracions modernes i contemporànies? Postman fa una anàlisi crítica seguint el criteri cronològic. En un primer moment presenta la ciència inductiva, la tecnologia, l'ètica... Posteriorment analitza l'evolució, la raó-il·lustració, la utilitat, l'economia, el consumisme... Acaba presentant les narracions més actuals: la informàtica i el multiculturalisme. L'autor considera que moltes d'aquestes narracions han aportat receptes, ideologies, sistemes..., però hi ha una insuficiència metafísica radical. Aquesta insuficiència interroga profundament el projecte de l'escola.

Postman vol oferir una resposta en forma de cinc narracions que, individualment i de comú acord, continguin prou ressonància i poder per prendre-les seriosament com a raons per a l'ensenyament. Són: la conservació cooperativa del planeta; l'estructura del coneixement; la histò-

ria de la civilització; la diversitat cultural i el llenguatge.

Com. El llibre té dues parts ben diferenciades. A la primera part es justifica la reflexió, es presenta l'anàlisi i es realitza la proposta de manera sintètica. La segona part és un comentari, un desplegament, un subassai de les cinc narracions presentades. La intenció, el gènere i l'especificitat d'ambdues parts són molt diferents. Criden l'atenció els pocs prejudicis de l'autor en utilitzar el llenguatge. Especialment en dos casos. De manera reiterada parla dels déus (sempre en plural i minúscula) com a sinònim de grans narracions. Diu: “perquè l'escola tingui sentit, l'alumnat, els pares i els professors han de servir diversos déus. Si no en tenen cap, l'escola és inútil”. Cal reconèixer que es tracta d'una proposta valenta en un context secularitzat. D'altra banda, no té por d'anomenar les narracions proposades amb títols peculiars: la nau espacial Terra; l'àngel caigut; l'experiment americà; la llei de la diversitat; els teixidors de paraules - els creadors del món.

Estem davant d'un original assai a cavall entre la filosofia de l'educació i alguns aterratges en la sociologia de l'educació i pedagogia. Cal advertir al possible lector que el desenvolupament dels diferents aspectes és força irregular. Poc proporcionat. Es nota el major interès o coneixement específic d'alguns aspectes per sobre d'altres.

Andreu Ibarz

J. M. RUIZ SIMON. *L'art de Ramon Llull i la teoria escolàstica de la ciència.*
Barcelona: Quaderns Crema, 1999.

L'autor d'aquest llibre ens presenta al llarg d'un excel·lent i acurat assaig l'art lul·liana i la seva connexió amb la ciència medieval. Es tracta d'una obra extraordinàriament erudita i molt ben escrita que va merèixer el premi Ciutat de Barcelona d'assaig. L'autor, que és un reconegut estudiós de Ramon Llull, presenta al gran públic la lògica de Llull i l'estructura interna del seu sistema que tants elogis i crítiques ha tingut del segle XIII ençà.

El llibre està dividit en dues grans parts. En la primera, investiga l'art de Llull i la seva relació amb la ciència sense *inventio* de l'Escolàstica. En la segona part, explora l'art lul·lià i el sistema escolàstic de les ciències. Al llarg de l'obra, l'autor mostra un extens coneixement de tota l'obra del filòsof mallorquí, però també un exhaustiu coneixement de la lògica i de la metafísica de l'Edat Mitjana. Això li permet establir comparacions i ponts amb altres pensadors coetanis i anteriors a Ramon Llull i també li permet esbrinar les fonts clàssiques del pensament lul·lià i la particular recepció que fa l'autor d'*El llibre de les meravelles*.

En alguns moments, l'assaig es converteix en un text difícil i abrupte, però això es deu fonamentalment a la matèria d'estudi. L'anàlisi de les contradiccions, dels universals i de la dialèctica dins Ramon Llull planteja enormes dificultats de comprensió per a un lector no especialitzat. Especialment interessant és el capítol dedicat a la relació entre filosofia i teologia i l'espai dedicat a la teologia com a ciència. L'autor esbrina, de retruc, la relació entre fe i raó en el pensament de Llull i el sentit originari d'allò que Ramon Llull anomena les *raons necessàries*.

En els apèndixs, l'autor incorpora algunes figures lògiques del pensament de Llull que il·luminen aspectes del text escrit, així com una extensa bibliografia que permet seguir explorant el pensa-

ment d'aquest genial escriptor en altres monografies. Segons l'autor, l'art de Llull té una dimensió de passat i de futur simultàniament. Com ell diu textualment, "l'historiador de la filosofia pot veure, en resum, en aquesta Art, amb igual pertinença, com en el mitològic Janus, dues cares: una que s'emmiralla en el passat i una altra en la qual s'emmiralla el futur" (p. 422).

En definitiva, heus aquí un assaig de bella factura, curiosament presentat i molt estimulante intel·lectualment. De recomanable lectura, tant per a neòfits en la filosofia com per a estudiosos de Ramon Llull.

Francesc Torralba

John Searle és professor de filosofia i el llibre que presentem és un seguit de comentaris, un recull de recensions d'altres llibres o articles de diversos autors que, a la vora de la filosofia, cerquen solucions al problema de la consciència.

Dit això no hem de deixar escapar un seguit de consideracions que es desprenen de la lectura, interessant, d'aquest text: l'estudi de la consciència és ara en el seu moment més àlgid i, segurament, per les evidències estructurals i funcionals de l'òrgan rector d'aquest fenomen: l'encèfal (aquí no s'escapa aquella paradoxa per la qual com més en sabem més lluny ens sembla estar del coneixement).

Fins no fa gaire el tractament de la consciència era superficial fins i tot per les neurociències; en aquest aspecte, Searle refereix el comentari de Benjamin Libet (p.173) que deia "està prou bé d'interessar-se per la consciència però millor que sigui després d'aconseguir una plaça de professor titular". Searle es queixa de la dependència al cartesianisme i en fa un concís resum, estat de la qüestió, en la pàgina 125:

"Tradicionalmente, en la filosofía de la mente se supone que hay una diferencia básica entre dualistas, que creen que hay en el mundo dos clases fundamentalmente distintas de fenómenos, cuerpos y mentes, y monistas, que creen que el mundo está hecho solo de un tipo de material. Los dualistas, a su vez, se dividen en "dualistas sustancialistas", que creen que mente y cuerpo nombran dos clases de sustancias, y "dualistas de propiedades" que creen que "mental" y "físico" nombran distintas clases de propiedades o características, de tal modo que una misma sustancia -un ser humano, por ejemplo- permite disponer de las dos propiedades a la vez. Los monistas, a su vez, se dividen en idealistas, que creen que todo es, al final, mental, y materialistas,

que creen que todo es, al final, físico o material."

No en diu, potser, res de nou però sí que té l'interès de deixar entreveure, que es pot intuir, sobretot, que el problema serà de nomenclatura quan consciència, mental, pensament, racional, emocional, psíquic físic, material, cervell, sistema nerviós, neurones, substància, cos... són, una mica en desordre, dins el mateix sac.

Searle fa una ressenya de sis tendències de pensadors actuals i les seves respectives obres: Francis Crick i la hipòtesi dels quaranta herzs, per ell, la constant d'activitat de descàrrega a aquesta freqüència de les neurones, fora de la consciència, seria la productora de la consciència; Gerald Edelman, que intenta aproximar-se a la patologia psíquica en la teoria del reingrés, i la proposta de cartografiar els circuits que permeten el "reingrés" de l'activitat neuronal; Roger Penrose, emparat en el teorema de Gödel, intenta anar més enllà de la neurona, parlant dels microtubuls, per provar d'acostar la mecànica quàntica a la neurona i a una teoria del pensament, en la descripció del citoesquelet neuronal; Daniel Dennett teoritzava sobre la negació de la consciència; David Chalmers és retallat en el seu concepte de ment conscient. I per últim, Searle ens parla d'Israel Rosenfield, que exposa la idea d'imatge corporal com a substrat del jo.

Tots aquests autors estan ben referenciats per, després, ser estripats d'una manera un xic cínica que, al final, crec, desvirtua la crítica i qui critica, sobretot perquè, com és d'esperar, no pot, l'autor, aportar cap altra solució que desitjar a la nova generació de neurocientífics que ens resolguin vers una confortable aproximació als problemes de ment i consciència.

Tanmateix, és un bon recull d'algunes de les actuals teories occidentals, més concretament, americanes, que ens fa

veure quin estat de garbuix mostra la qüestió. Si hom està interessat pel problema de la consciència i el seu possible suport biològic, té en aquest llibre una lectura obligada. Si se'm permet un comentari de tall més particular, crec que la teoria de Penrose pot ser la més potent, en dur la qüestió a l'espai del quant, tot i que la seva exposició en els llibres que Searle comenta no són gaire aclaridores de la seva personal intuïció i, en canvi, sí ho són de la mecànica quàntica i el teorema de Gödel, des d'on es podria també intentar una aproximació a l'espai-temps.

Miquel Fabré

Amb *Ética y condición humana*, la magna obra filosòfica d'Eugenio Trias s'endinsa finalment en l'àmbit de l'ètica. Després d'haver tractat especialment l'epistemologia del límit (*La razón fronteriza*) i l'estètica del límit (*Lógica del límite*), epistemologia i estètica que l'han portat també a repensar l'estatut i el sentit de la religió (*La edad del espíritu i Pensar la religión*), ara es tracta d'elaborar l'ètica del límit, o l'ètica de l'home de la frontera.

En realitat, la tesi d'Eugenio Trias és molt simple: l'home no és res més que l'habitant de la frontera, en el límit entre la naturalesa i la transcendència. I l'adequat exercici de la seva llibertat, l'ús responsable d'aquesta, només és reeixit quan l'home pren com a mesura de la seva vida la seva mateixa condició fronterera, la qual el constitueix com a emergència de la naturalesa i com a llindar infranquejable vers l'absolut, el transcendent o Déu. Només assumint i prenent lliurament aquesta mesura de comportament l'home pot accedir a la vida bona, a la veritable felicitat.

Amb l'assumpció d'aquesta norma fonamental de la seva dimensió ètica, l'home evita les seves dues temptacions més greus: la dissolució en la facticitat de la naturalesa i la quimèrica pretesa d'accedir a la transcendència, d'autoerigir-se en l'absolut.

Així doncs, l'home només és realment home quan accepta i viu la seva condició fronterera, el seu estatut d'habitant de la frontera. D'una frontera que el mateix autor ens descriu en termes de "purgatori", seguint la desena Simfonia de Mahler, o de "ciutat peregrina" determinada per l'exili i l'èxode seguint l'obra de Sant Agustí (p. 110).

Tot plegat ens suggereix la vida humana com una línia, molt prima, que s'aboca a la naturalesa fàctica i a la transcendència religiosa, i sobre la qual cal fer

constantment equilibris per a mantenir la humana dignitat. Els conceptes reiterats de frontera i de límit així ho demostren.

I, tanmateix, pensem que aquest espai és molt més ample, és l'espai del viure humà que es desplega en el temps i que afronta una enorme multiplicitat d'experiències i de reptes, individuals i col·lectius, que cal saber afrontar. És l'espai de la vida individual, familiar, interpersonal, social, cultural, política, religiosa... un espai certament limitat per les dues fronteres, més que no pas una de sola, qual molt encertadament Eugenio Trias ens mostra: la frontera de l'abandó en l'estricta naturalitat mancada de sentit i de projecte humà i humanitzador, i la frontera de l'absolut i del transcendent del que l'home pot tenir set i fam però al qual no pot accedir en ell mateix ni per si mateix. Entre aquestes dues fronteres es desplega l'experiència i l'exigència ètica, i de tot això Eugenio Trias no ens en diu res.

És veritat que el mateix autor reconeix que "se deja para una próxima singladura de la aventura filosófica la determinación de ese uso cívico-político de la razón fronteriza práctica" (p.119). I que en aquest sentit podem considerar *Ética y condición humana* com una primera aproximació, a la qüestió ètica, que estableix simplement una màxima normativa, possiblement no l'única, de l'experiència ètica. Aleshores cal dir que ens sentim plenament d'acord amb les propostes de l'autor. Però si aquesta és tota l'aportació ètica d'Eugenio Trias, aleshores cal dir que resulta vàlida però del tot insuficient. Esperem, doncs, el posterior desenvolupament del pensament ètic d'Eugenio Trias, del qual aquesta obra és un magnífic pròleg.

Antoni Nello